

Benno Gammerl

Jogi nacionalizáció birodalmi keretek között: honosság és állampolgárság Magyarországon és Kanadában, 1867–1914

Tanulmányunk – mint azt a címben jeleztük – a jog és a nemzet fogalmát veszi vizsgálat alá, s ezzel a történettudomány egyik „legszárazabb” és (legalábbis látszólag) legracionálisabb kutatási témáját párosítja a legnagyobb érzelmi töltettel bíró történeti fogalmak egyikével. Mindezt annak reményében tesszük, hogy e két tudományterület kombinációja gyümölcsözőnek bizonyulhat. A jogtörténeti elemzés segítségével a nemzet fogalmának megértéséhez igyekszünk hozzájárulni, a nemzetvédelmi folyamatok vizsgálatával pedig arra próbálunk rámutatni, hogy mennyire sokféleképpen befolyásolhatja a jog a valóságot, valamint annak észlelését.

A honossági és állampolgári jogban a törvényhozás az állam személyi állományát írja körül. A honossági jog formálisan határozza meg, hogy ki tagja az államnak és ki nem, különbséget téve bel- és külföldiek között. Az államhoz való tartozás ezen „üres” státuszát az állampolgári jogban az anyagi jogok töltik meg tartalommal, politikai jogokat és a szociális ellátás lehetőségét biztosítja az állampolgárok számára. A két jogterület összjátéka a nemzetállamokon belül többnyire ugyanazt a mintát követte, az állampolgári jog belső egységesítését összekötötte a honossági jog külső határainak élesebbé tételével. Ezt a folyamatot az etnikai különbségek is befolyásolhatták.¹ Keveset tudunk azonban arról, hogyan nézett ki a nem nemzetállami alapokon szerveződő államokban, nagyobb birodalmakban az ehhez hasonló jogfejlődés. Éppen az etnikai különbségek szerepének kérdése az, amit a per definitionem soknemzetiségű birodalmak esetében másképp kell feltennünk. Ugyanez érvényes a jogi homogenizációs folyamatokra a sokszínűség és az egyenlőtlenségek által meghatározott birodalmakon belül. Kit és hogyan zártak ki vagy éppen fogadtak be a jog által? Milyen szinteken zajlott a homogenizáció? Vajon a nemzeti, az állami vagy a birodalmi érdekek határozták-e meg e diskurzust? Hogyan viszonyultak az adott országok az etnikai sokféleség problémájához?

E komplex kérdéskört próbáljuk megválaszolni az Osztrák-Magyar Monarchia és a brit birodalom összehasonlításán keresztül. Az összehasonlítás módszere

¹ Noiriél 2005; Gosewinkel 2001; Conrad 2001; Cesarani 1996; Brubaker 1992; Marshall 1992; Dummett–Nicol 1990

elsősorban abból a szempontból érdekes és bonyolult, hogy két olyan államról van szó, amelyek a birodalmiság két, egymással szöges ellentétben álló 19. századi koncepciójának prototípusát képviselik. Az egyik oldalon – az Osztrák-Magyar Monarchia esetében – egy kontinentális, területileg összefüggő, hagyományos államalakulattal van dolgunk, míg a másik oldalon egy tengeri orientációjú, területileg szétszabdalt, modern gyarmattartó brit birodalom áll. Vizsgálatunk középpontjában a jogfejlődés, valamint az e körül zajló viták állnak a két birodalom egy-egy különleges helyzetben lévő része, Magyarország és Kanada esetén keresztül. Mindkét példánk mutat alapvető különbségeket is, hiszen az egyik esetben egy önálló, az osztráktól eltérő magyar állampolgárság létezett, miközben a kanadaiak a brit korona más alattvalóival azonos honossági státusszal bírtak. E különbség ellenére kísérletet teszünk a két birodalomrész összehasonlítására, majd következtetéseinket a két birodalom egészének kontextusában is elhelyezzük, végül választ próbálunk adni összehasonlító kérdéseinkre.

MAGYARORSZÁG

Ha abból indulunk ki, hogy Magyarország az 1867-es kiegyezést követően megnyire igyekezett hangsúlyozni önálló államiságát, meglepőnek tűnik, hogy tizenkét évnek kellett eltelnie a kiegyezés után, míg Tisza Kálmán miniszterelnök a magyar állampolgárságra vonatkozó törvénytervezetét a parlament elé terjesztette. A tervezet az 1870-es (észak)német törvény példáját követte.² A törvény a születéssel való állampolgári megszerzést a *ius sanguinis* elve alapján szabályozta, miszerint a házasságból született gyermekek apjuk állampolgárságát kapták.³ Az állampolgárság házasodás útján történő megszerzését is hasonló, patriarchális módon szabályozták: a külföldi feleség automatikusan megkapta férje révén a magyar állampolgárságot. A magyar állampolgárság megszerzésének harmadik útja az idegenek honosítása volt. A honosítás feltételei a következők voltak: rendelkezési képesség, büntetlenség, valamely belföldi község kötelékébe való tartozás (vagy ennek kilátásba helyezése), legalább öt éves belföldi tartózkodás, a közvetlen adók öt éve történő fizetése, valamint az önmagáról való gondoskodás képessége. A honosítási kérelmekről a belügyminiszter döntött, a horvát-szlavón ügyek esetében pedig a bán. A törvény szabályozta továbbá a magyar állampolgárság elvesztésének eseteit is. A kivándorlókat elbocsáthatták az állam kötelékéből, ha azok sorkatonai kötelezettsége nem állt fenn. Az állampolgárságot hatósági határozattal is elvehették, ha a kivándorló nem tett eleget annak a felszólításnak, hogy térjen vissza Magyarországra, illetve abban az esetben, ha

² 1879: L törvénycikk, lásd Berényi 1906. Az 1870-es (észak)német törvény mintaadó szerepéhez lásd Milner 1880: 3; illetve Polner 1917: 234.

³ A *ius soli*, azaz a születési hely elve a 19. § szerint csak azokra vonatkozott, „akik a területen mint lelenczék találtattak”, egészen addig, míg be nem bizonyosodik, hogy más állampolgársággal rendelkeztek.

egy idegen ország szolgálatába szegődött. Automatikusan elvesztette magyar állampolgárságát az, aki tíz éven át folyamatosan az Osztrák-Magyar Monarchia határain kívül tartózkodott. Azok a nők is elveszítették magyar állampolgárságukat, akik külföldi személyhez mentek férjhez. Ők azonban válásuk vagy férjük halála esetén egy egyszerűsített újrachonosítási eljárás során visszakaphatták állampolgárságukat. Ugyanez az eljárás volt érvényben azok esetében is, akik tízéves távollétet követően, illetőleg az állam kötelékéből való elbocsátás után kérték visszahonosításukat. A kormány részben azzal indokolta a magyar állampolgárság egyértelmű és egységes törvényi szabályozását, hogy így elkerülhető a más államokkal való összetűzés e kérdésben. Ezért is kellett a magyar jogelveket a „nyugati, pontosabban a velünk közvetlen szomszédságban lévő államokéval” egyeztetni.⁴ A törvénynek továbbá figyelembe kellett vennie a Magyarországot Ausztriához fűző különleges viszonyt úgy, hogy közben a magyar önmeghatározást se korlátozza. A tervezet másik fő szempontját az „államérdekek védelme” jelentette. A kormány az államérdekek közé sorolta például a „kivándorlás megakadályozását”. Szerinte ekkor csak a „székelyek kivándorlása bírt jelentőséggel”, akik „szükségből, a kenyérkereset miatt” vándorolnak el keletre. Bár a törvény az állampolgárság elvesztésével fenyegette a kivándorlókat, a kormány valójában azonban nem számolhatott azzal, hogy így ténylegesen meg tudja állítani a székelyeket, hiszen a szegényebb rétegek számára a magyar állampolgárság szinte egyáltalán nem bírt jelentőséggel. A bevándorlási politika terén egy másik fontos törekvés megvalósítását viszont lehetővé tette a tervezet: „Elemi érdekünk, hogy a bevándorlás ne legyen túlzottan megnehezítve, másrészt hogy csak olyanok kapjanak magyar állampolgárságot, akik előreláthatólag hasznos polgárai lesznek a magyar államnak.”⁵

A törvényről tanácskozó első bizottsági ülésen elsősorban Veßter országgyűlési képviselő kritizálta a kormány javaslatát. Lényegében három pontot kifogásolt, melyek aztán a későbbi vitákban is döntő szerepet kaptak. Először is követelte, hogy a honosítás kérdése kizárólag a belügyminiszter jogkörébe tartozzon, Horvátország megkülönböztetett helyzetét pedig szüntessék meg. Ezzel tulajdonképpen az 1868-as horvát kiegyezésben foglalt autonómia eltörlését javasolta. Másodszor kezdeményezte, hogy Ausztriát következetesen külföldként kezeljék, és végül kritikával illette az állampolgárság elvesztésére vonatkozó szabályok túlzott szigorúságát. „Véleménye szerint minden magyarnak birtokolnia kell [az állampolgárság jogát], egészen addig, amíg ő maga le nem akar mondani arról.”⁶ A Horvátországgal fennálló közjogi viszony újraszabályozásának követelését az országgyűlés többsége leszavazta. Veßter második követelésének azonban részben eleget tett a kormány azzal, hogy a hivatali gyakorlatban Ciszlajtániát,

⁴ *Pester Lloyd* 1879. 10. 10. Abendausgabe. A *Pester Lloyd* mint németnyelvű liberális napilap a parlamenti viták forrásként kerül felhasználásra. Az újság a parlamenti beszédeket részben szó szerinti fordításban közölte, azok tudatos elferdítéséről nem lehet szó.

⁵ *Pester Lloyd* 1879. 10. 10. Abendausgabe.

⁶ *Pester Lloyd* 1879. 10. 19.

azaz a birodalom osztrák felét külföldként kezelte.⁷ A képviselő harmadik követelését kifejezetten támogatta az országgyűlés plénuma. Ismételten kérték, hogy a magyar állampolgárság elvesztése csak az érintett kérésére és beleegyezésével történhessen.⁸ Az aggályok nagyrészt azon a félelmen alapultak, hogy a kormány elveszi a számára kínos terhet jelentő politikai emigránsok állampolgárságát. Az állampolgárság automatikus elvesztésének ellenzői ugyanakkor ennél nemzetközpontúbb érveléssel is éltek. Az egyik képviselő például azt követelte, hogy a „benszüllött állampolgárokat” ki kellene vonni az állampolgárság elvesztésének szabályozása alól, egy másik képviselő pedig „a hazától távol levő székelyekre tekintettel” utasította vissza a tervezet ezen részét.⁹ Az állampolgárság automatikus elvesztését támogatók ugyanakkor – amellet, hogy szerintük a szabályozás segít elkerülni a nemzetközi jogi konfliktusokat – elsősorban az államérdekek hangsúlyozásával érveltek. Véleményük szerint tanácsos és egyben természetes volna, „ha az állam a távollevőket felszólítaná arra, hogy időről-időre nyilvánítsák ki állampolgárságukat; ez a minimum, amit egy állam megkövetelhet”.¹⁰

Végül a felek úgy egyeztek meg, hogy jelentősen megkönnyítik a külföldön élőknek a magyar állampolgárság megtartását, valamint az állampolgárságukat elvesztőknek az újrahonosítást.¹¹ Ennek következtében a kormány továbbra is magyarnak tekintette azt a kivándorlót, akit „bizonyos kötelek még ide kötnek”, ahogy ezt egy 20. század eleji megfigyelő megjegyezte.¹² Az utójára említett rendelkezések eltértek az akkoriban bevett jogi elképzelésektől. Bár sok helyütt volt igény arra, hogy a házasságukkal állampolgárságukat veszítő nők válásuk vagy megözvegyülésük esetén könnyebben visszaszerezhessék eredeti állampolgárságukat, ezt azonban nagyon kevés helyen ültették át a gyakorlatba. E követelést – más országokban – többnyire azzal indokolták, hogy egy személy „született” nemzeti hovatartozása egy „mindössze” jogi-formális állampolgárság-váltástól függetlenül továbbra is fennmarad. Ez a fajta nemzeti kötődés igazolta az érintett nők más külföldi nőkkal szembeni megkülönböztetett kezelését.¹³ Ehhez

⁷ Ebből következik, hogy a tíz évig folyamatosan Ausztriában tartózkodó magyarok elveszthették magyar állampolgárságukat. Az ilyen esetekben azonban a Lajtán túli hatóságok kérésére a magyar kormány „visszafogadhatta” ezen személyeket, elsősorban azért, hogy megbizonyosodjon arról, hogy az illető teljesíti sorkatonai kötelezettségét (ÖStA Wien, AVA, MdI, Allgemein, 8 Staatsbürgerschaft, Ktn 353, 1870–1899, in genere A-St, Nr. 33409–4). A magyar és az osztrák birodalmi érdekek között itt felsejlik konfliktust tehát pragmatikusan, a katonai szolgálat teljesítésének közös érdeke jegyében oldották meg.

⁸ Veßter, Szederkényi, Mocsáry és Simonyi képviselők is ugyanebben a szellemben nyilatkoztak (*Pester Lloyd* 1879. október 29. és november 4.).

⁹ Szederkényi és Veßter (lásd: *Pester Lloyd* 1879. október 29. és november 5.).

¹⁰ Szilágyi (lásd *Pester Lloyd* 1879. november 5.).

¹¹ A magyar állampolgárság abban az esetben nem veszett el a külföldi tartózkodás során, ha az illetékes belföldi hatósággal közölte az illető, hogy szeretné megtartani az állampolgárságot, vagy ha beíratta magát egy osztrák-magyar konzulátus anyakönyvébe, illetve ha rendszeresen meghosszabbította útlevelét.

¹² Berényi 1906: 109.

¹³ Polner hangsúlyozza, hogy az elvesztettek „visszavétele” az állam nemzeti kötelessége. (Polner 1917: 234.) A feleség állampolgársági önállóságához mint a nemzeti jog kialakulásának

hasonlóan a kivándorlókkal kapcsolatban is követelték, hogy azok hazájukhoz való kötődésüket állampolgárságuk megtartásával jogi formában is kifejezhesék. A nemzeti helyett az államérdekekre hivatkozók ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogy azt a személyt, aki távollétével kivonta magát az állam ellenőrzése alól, el kell bocsátani az állam kötelékéből. A magyar parlamenti vita tehát a jog formális logikájával és az etatisztikus államérdekekkel szemben a nemzeti kötődés erősebb hangsúlyozásához vezetett. E nacionalizálódási irányultság azonban – a székelyekre történt utalástól eltekintve – korántsem volt etnikai színezetű. Az 1879-es törvényt, illetve annak vitáját meghatározó nemzetideológia az etnikumok fölött állt. Etnikai hovatartozásától függetlenül mindenkinek lehetővé tették az állampolgársághoz való hozzáférést – ezt bizonyítja az a tény is, hogy külön hangsúlyozták a bevándorlók integrációjának szándékát.

Az 1879-es állampolgársági törvény elfogadásakor a Tiszán levonuló árvíz és a „minden magyar város legmagyarabbikának”,¹⁴ Szegednek megsegítésére indított nemzeti segélyakciók mellett elsősorban a magyar nyelv kötelező népiskolai oktatását előíró iskolai törvény mozgatta meg a közvéleményt. E törvény jelezte azon konfliktusokkal terhes folyamat kezdetét, melynek során a magyarság mint etnokulturális csoport és államalkotó nemzet felülkerekedett, a más anyanyelvű magyarországi népcsoportokat pedig vagy asszimilálta, vagy pedig marginalizálta. 1879 után „sokkal világosabban kirajzolódtak a magyar oktatási és nemzetiségi politika nemzeti, államalkotó vonásai”.¹⁵ Mások az erőltetett magyarosítás felé történő elmozdulásról beszélnek ugyanezen év kapcsán.¹⁶ A magyarosító politika kihatásait a magyar anyanyelvű lakosság számának növekedése is jelzi: 1880 és 1910 között 44,9 százalékról 54,6 százalékra nőtt a magyar anyanyelvűek aránya (a Horvátország nélküli Magyarországon), miközben a német, szlovák, román, ukrán, horvát és szerb anyanyelvű lakosság száma ez idő alatt csökkent vagy nem változott.¹⁷

---

eleméhez, valamint az elvált és megözvegyült egykori német állampolgárságú nőkkel szemben alkalmazandó könnyített eljárás nemzeti érveléséhez lásd Gosewinkel 2001: 15. és 294 skk. Az állampolgárság külföldön történő megtartásához mint nemzeti érdekhez lásd Gosewinkel 2001: 186.

¹⁴ Freifeld 2000: 241.

¹⁵ Puttkammer 2003: 34. Puttkammer ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az iskolai gyakorlatban nem hajtották végre következetesen a törvényhozó előírásait.

¹⁶ Lásd Freifeld 2000: 244. Utal a budapesti német színház körüli konfliktusra, melynek bezárását a városi tanács minimális többséggel fogadta el. A színház 1889 decemberéig „élte túl” a döntést, amikor is – a pletykák szerint szándékos gyújtogatás miatt – leégett az épület.

¹⁷ Fischer–Gündisch 1999: 138. Ugyanakkor utalnunk kell arra is, hogy a felsorolt adatok gyakran manipulált népszámlálási eredményeken alapszanak. Kann közvetve ellentmond a fenti képnek, amikor úgy érvel, hogy a 19. század második felére a lakosság etnikai összetételében végbement változások miatt a „magyar egységállam” elképzelése illúzióvá vált, s helyett Magyarország „többnemzetiségű állam” lett. (Kann 1980: 1319.) A magyarosítás kérdéséhez lásd Karády 1990.

A magyarosítási tendencia különösen a magyarországi zsidók esetében volt meghatározó.¹⁸ Az asszimilációs folyamattal párhuzamosan a zsidó lakosság jogi emancipációja is előrehaladt. 1867-ben részben, 1895-ig pedig teljes egészében egyenjogúvá váltak a zsidók a magyar állampolgárokkal.¹⁹ A zsidók beolvasztásának folyamata azonban nem akadályozta meg az antiszemitizmus fellángolását. 1882-ben egy tiszaezlári cselédlány meggyilkolását követően zsidókat vádoltak rituális gyilkosság elkövetésével, és az eset kapcsán antiszemita zavargásokra is sor került. A vádlottak 1883 augusztusában történt felmentése után Budapesten is voltak zavargások.²⁰

A magyarosítási politika megjelenése az államnemzet koncepciójától való elfordulást jelentette. Az 1848-as és még az 1868-as nemzetiségi törvény,²¹ valamint az 1879-es állampolgársági törvény is e koncepció jegyében született, ezt követően azonban egyre inkább háttérbe szorult az etnokulturális nemzetkép eszméjével szemben. Legkésőbb 1900 körül beszélhetünk a nemzetfogalom etnicizálódásáról.²² Ez a megállapítás érvényes nem magyar nemzetiségek esetében is, politikai szerveződésük a 20. század elejétől megerősödött, és egyre támadóbb szellemben képviselték saját nemzeti érdekeiket.²³ Az etnicizálódás elméletét bizonyítja a „csángó-magyarok Bukovinából történő tömeges visszahonosításáról” szóló 1886-os törvény is. A törvény a székelyek visszatelepítését célozta, és – „tekintet nélkül arra, hogy magok, vagy elődeik mikor vándoroltak ki” – megkönnyítette számukra a magyar államkötelékbe való felvételt.²⁴ A törvény visszamenőlegesen is lehetővé tette az állampolgárság külföldön történő korlátlan megtartását, amit egy rövid és vitáktól mentes parlamenti ülésen a közös származással és nyelvvel indokoltak. E törvény tehát pozitív etnikai diszkriminációt jelentett, amennyiben egy etnikai csoport számára különleges előjogokat biztosított.

Az etnicizálódással párhuzamosan zajló jogi nacionalizálódást jelzi az 1909-es kivándorlási törvény.²⁵ Célja a tengerentúli kivándorlás csökkentése és ellenőrzése volt — vagy egy országgyűlési képviselő kifejezésével élve, a „nemzeti [...]

¹⁸ A magyarul beszélő zsidók aránya az összes magyarországi zsidó között 1880 után folyamatosan nőtt. 1880: 55,3%; 1890: 62,6%; 1900: 70,3%; 1910: 75,7% (az adatok a Horvátország nélküli Magyarországra vonatkoznak). Lásd Haber 2001: 139; Schöpflin 1981. Schöpflin azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a zsidók integrációja inkább extenzív, mint intenzív volt és a zsidók és nem zsidók közötti etnikai különbségek továbbra is fennmaradtak.

¹⁹ Haber 2001: 149.

²⁰ Freifeld 2000: 246. A tiszaezlári ügy jól mutatja az antiszemitizmus erős jelenlétét Magyarországon. A felmentést a védő, Eötvös Károly, a magyarországi liberálisok neves képviselője harcolta ki.

²¹ Az 1848-as és 1868-as nemzetiségi törvények etnikai semlegességéhez lásd Kövér 2004: 208.

²² Szász 1987: 332 skk.; Gogolak 1980: 1207–1303, illetve lásd még Puttkammer 2003: 34 és 123 skk. Az 1907-es, ún. Lex Apponyihoz, amely többek között előírta, hogy „minden iskolában a bejáratnál és az osztálytermekben Magyarország címerét, valamint egy magyar nyelvű feliratot kell elhelyezni”, lásd Puttkammer 2003: 136.

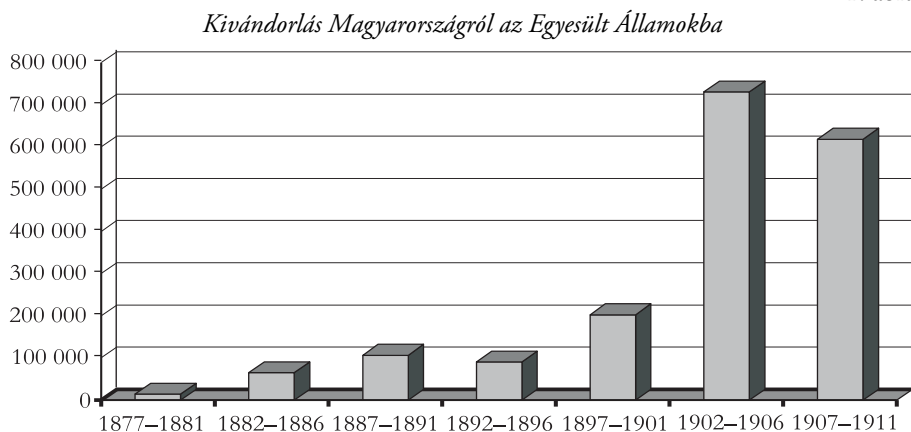
²³ Schödl 1978: 10. Lásd Freifeld 2000: 294 skk.

²⁴ 1886:IV. tc. Lásd Berényi 1906: 66.

²⁵ 1909:II. tc. A törvény egy korábbi, 1903-as törvény rendelkezéseit szigorította meg.

vérvesztés csökkentése“²⁶. Ennek kiváltó oka az elsősorban Amerikába kivándorló magyarok számának 1900 körül tapasztalható nagyarányú növekedésében keresendő.²⁷

1. ábra

Forrás: Bolognese-Leuchtmüller 1978: 135.

E jelenség fényében többször is felmerült az a javaslat, hogy a kivándorolt magyarok visszatelepülését nagyobb mértékben kellene támogatni. Bár az ez irányba mutató előterjesztések többnyire gazdaságpolitikai jellegűek voltak, találhatunk olyan követeléseket is, hogy küldjön a kormány tanárokat és lelkészeket a kivándoroltakhoz, hogy azok „be legyenek oltva a magyarság szellemével”²⁸

Mindezidáig az államkötelék külső határainak állampolgári jogi kérdései álltak vizsgálódásunk középpontjában, most azonban térjünk át a választójogi reform kérdésére, mivel e témakörön keresztül válik láthatóvá e viszonyok belső tagoltsága. A magyarországi cenzusos választójog alapján a 19. század végén a lakosságnak mintegy 6 százaléka volt választásra jogosult.²⁹ A századfordulótól egyre sűrűbben követelték a demokratikus participáció kiterjesztését. A szociáldemokrata munkásmozgalom az általános választójog bevezetésére irányuló követelést

²⁶ Hock (*Pester Lloyd* 1908. november 14., 4.).

²⁷ A grafikon Bolognese-Leuchtenmüller (1978: 135.) adataira támaszkodik. Az Egyesült Államok mellett Kanada, Argentína és Brazília voltak a tengerentúli kivándorlás fő célpontjai. 1876 és 1910 között 1 422 205 magyar állampolgár vándorolt ki az USA-ba, 6056-an Kanadába, 264 460-an Argentínába és 8500-an Brazíliába. (Horvath 1996: 35.) Az adatokat a ciszlajtán területekre vonatkozó adatainak a teljes Osztrák-Magyar Monarchiára vonatkozó kivándorlási számokból történő kivonásából kaptuk. A számadatok az európai kivándorlási kikötők által vezetett statisztikákon alapulnak, tehát nem veszik figyelembe sem a visszavándorlást, sem pedig a továbbvándorlás jelenségét.

²⁸ Madarász (*Pester Lloyd* 1908. november 13. és 14.).

²⁹ Szász 1996: 395; Fischer–Gündisch 1999: 130; lásd még Gerő 1997: 50.

sét egyre nagyobb tömegeket megmozgató demonstrációkkal nyomatékosította. Ezen felül a nemzetiségek is egyre többször panaszkodtak arról, hogy a politikai rendszeren belül nem kapnak kellő arányú képviselést.³⁰ 1908-ban ifj. Andrassy Gyula belügyminiszter egy törvénytervezetet nyújtott be az országgyűlésnek, amely többek között a férfiak általános választójogának bevezetését mondta ki. Andrassy a törvény előterjesztésekor a magyar állam nemzetek felettségét hangsúlyozta és kijelentette, hogy a reform célja az, hogy a hatalom – a „nemzetiségek közötti különbségektől függetlenül” – azok kezébe kerüljön, akik rendelkeznek a megfelelő műveltséggel, és egyben szimpatizálnak az állam „történelmi jellegével”. Az Andrassy által használt „magyar állam” és „politikai nemzet” kifejezésekre különösen a román anyanyelvű képviselők reagáltak „a nemzetiségek padsorai felől jövő lármával”. A nemzetiségek ellenkezését az az Andrassy tervezetének indoklásához csatolt statisztika magyarázza, amely szerint a kormány tervezetének elfogadása után a magyar anyanyelvűek aránytalanul nagyobb befolyást szereztek volna a politikában a német, román, szerb vagy szlovák anyanyelvű lakossággal szemben. Andrassy szerint a törvény biztosította volna, hogy „a nemzet azon rétegei uralják a parlamentet, amelyek hagyományaik és érzelmeik által a hazához kapcsolódnak, és amelyek történelmi jellegükben a magyar állam legnagyobb erejét képviselik.”³¹

Semmi kétség nem volt afelől, hogy Andrassy a magyarokat értette ezalatt, még hozzá etnokulturális értelemben. A magyaroknak a választójog terén kiváltságokat akartak adni, míg a nem magyarul beszélő nemzetiségeket diszkriminálták volna, részben a tervezett választójog azon aránytalansága által, hogy bizonyos rétegek képzettségük és vagyonuk okán egy, két vagy három szavazattal bírtak volna, részben pedig a „választóköri geometria” alkalmazásával.³² Egy itt idézendő újságkommentár a kérdés kapcsán világosan utalt arra, hogy a reform célja a magyar többség biztosítása:

„Magyarország lakosságának különleges faji viszonyai miatt az általános választójog elvén alapuló választójogi reform kényes feladat, mivel a közélet egyensúlyának fenntartása csak az állam történelmi jellegének és a magyarság faji hegemoniájának biztosításával lehetséges.”³³

³⁰ Gerő 1997: 46 skk. Hasonló panaszok hangzottak el az 1848-as, 67-es és 74-es választójogi vitákban is. Gerő András nézete szerint a magyar választójog elsősorban a román és magyar anyanyelvű lakosságot hozta hátrányos helyzetbe, miközben a német anyanyelvű erdélyi szárszok és más kisebbségek előnyben részesültek. Ezt az elméletet a románokra (a választók 11,2 százaléka, az összlakosság 16,1 százaléka) és a szászokra (12,7 ill. 10,4%) vonatkozó adatok alátámasztják, a magyarok alulreprezentáltságát azonban cáfolják (56,2%, illetve 54,5%). Lásd: Gerő 1997: 52.

³¹ *Pester Lloyd* 1908. november 11.

³² Gerő 1997: 9 skk. és 53 skk.

³³ Balogh Pál: Die Wahlbezirke und die Nationalitäten. *Pester Lloyd* 1908. november 8. 2.

A reformot 1913-ban elfogadták ugyan, a parlamenti válságok és a háború miatt azonban már nem léphetett életbe.³⁴

KANADA

Magyarországgal ellentétben – ahol a kivándorlás jelentette a legnagyobb migrációs problémát – Kanada bevándorlási célpont volt. A kanadai politika többnyire a bevándorlók gyors honosítását és integrációját támogatta, ami tükröződik a kanadai honosítási törvényekben is. Az állampolgársági jog más területein nem léteztek külön kanadai rendeletek, a brit jog, különösen a *common law* volt érvényben, amely a *ius soli* elvét alkalmazta. E szerint minden a brit korona fennhatósága alatt álló területen született személy brit állampolgárságot kap. A honosítás terén az 1881-es kanadai törvény – eltérően az 1870-es brit *Naturalization Act*től – az előírt öt év helyett mindössze három éves ott tartózkodást követelt meg.³⁵ A kanadai honosítás 75 centes illetéke is lényegesen alacsonyabb volt az Egyesült Királyság öt fontos összegénél.³⁶ A bevándorlók gyors integrációjára és a brit államkötelékbe való felvételére való törekvést mutatja az is, ahogyan a kanadai parlament és az ottawai kormány sikraszállt a német bevándorlók érdekében.³⁷ A kanadai kormány 1880-ban átadott a londoni Gyarmatügyi Hivatalnak egy memorandumot, amelyben „az adót fizető, kötelességeit, így a nemzetőrségi szolgálatot más állampolgárokhoz hasonlóan ellátó honosított kanadai német állampolgárok nevében” követte a németek más brit alattvalókkal történő egyenjogúsítását.³⁸ A memorandum célja az volt, hogy a Kanadában honosított németek az egész brit birodalomban alattvalói státusszal bírjanak, s egyúttal korlátlan időre kapjanak érvényes útlevelet és diplomáciai védelmet Németországban. A memorandum tehát a kanadai honosításnak azon fő problémájára világít rá, hogy az sem a *Birodalom* többi részében, sem pedig a bevándorló eredeti hazájában nem volt érvényes. A megoldást egyrésztől egy, az egész birodalomra érvényes, egységes állampolgári törvény létrehozása, másrésztől pedig a Német

³⁴ A választásra jogosultságot tehát nem terjesztették ki. Összességében alig volt tehát a magyarországi belső homogenizációs folyamat állampolgári jogi vonulata kidolgozva, mind a politikai, mind pedig a szociális jogok terén nagy különbségek voltak a különböző állampolgári csoportok között. Az egységesítő és ezekkel ellentétes magyarországi folyamatokhoz lásd Kövér 2004: 26, 36, 127 és 152 skk.

³⁵ PRO London, CO 383/23. lásd Howell 1884: 60 skk.

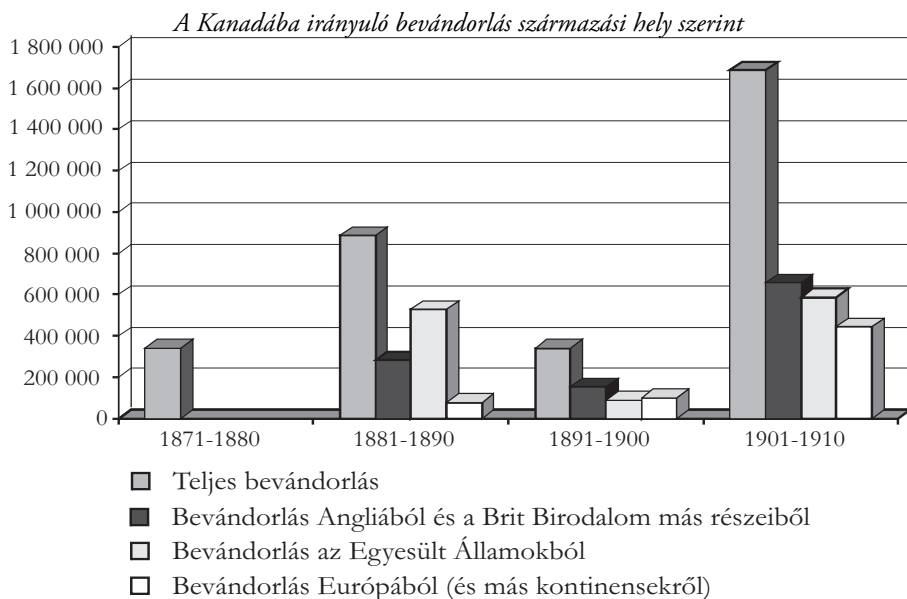
³⁶ PRO London, FO 881/2306: *Correspondence respecting the Position of Aliens naturalized in British Colonies*. Ez az információ Pope kanadai agrárminiszter 1872. október 15-én írt jelentéséből származik, amelyben az olcsó honosítási díjakkal próbálta megnyerni az elsősorban német bevándorlókat országa, Kanada számára: „Nem célravezető [...] ha az idegenek honosítását a domínium határain belül megnehezítjük”. Összehasonlításképpen, az említett díjak nagyjából annyit jelentettek, hogy a honosítási illeték az Egyesült Királyságban körülbelül a huszadát, Kanadában pedig az egy hatszázadát tette ki egy munkás átlagos éves bérének.

³⁷ Lásd PRO London, CO 45/851 és 852.

³⁸ Lásd PRO London, FO 83/799.

Császársággal megkötött egyezmény jelentette volna. E két lépés azt eredményezte volna, hogy a honosításhoz szükséges letelepedési időszak meghosszabbodott volna öt évre. A terv végül a kanadai törvényhozás ellenállása miatt bukott meg, amely nem volt hajlandó a bevándorlók honosítását megnehezíteni.³⁹ A korlátlan ideig érvényes útlevelekre irányuló követelésnek azonban még 1880-ban eleget tett a brit külügyminisztérium. A honosítottak eredeti hazájukban való tartózkodásuk ideje alatt azonban továbbra sem álltak a brit birodalom védelme alatt, így az ottani kormány sorkatonai követeléseivel szemben védtelenek voltak.

2. ábra

Forrás: Scott 1914.

A kanadai kormány minden igyekezete ellenére az 1867 utáni első évtizedekben a bevándorlási számok elmaradtak a várttól. Csak a 19. század vége felé ugrott meg a bevándorlók száma és telepedtek le nagyobb tömegek a kanadai préríken, amit Sir Wilfried Laurier 1896-ban hatalomra jutott kormánya erőteljes támogatásának is köszönhető volt.⁴⁰

³⁹ Öt éves intervallum szerepelt az Egyesült Államok és Nagy-Britannia, valamint az Egyesült Államok és a Német Császárság, illetve korábban az egyes német államok között az 1860-as és 70-es években kötött egyezményekben is, így ez nemzetközi normának számított. Lásd: PRO London, FO 83/799: Colonial Office a Foreign Office-nak, 1881. január 5.; PRO London, FO 881/2306: Colonial Office a Foreign Office-nek, 1873. május 27.

⁴⁰ Scott 1914. A bevándorlás az össznépességhez képest a következő arányokat mutatja: 1871–1880: 9,8%, 1881–1890: 20,6%, 1891–1900: 7,0% és 1901–1910: 31,6%. A korszak végén

Az 1900 és 1914 között az Egyesült Államokból Kanadába vándorolt mintegy 750 000 ember legnagyobb része olyan visszavándorló volt, aki korábban Kanadából települt át az USA-ba.⁴¹ E csoport kapcsán válik különösen jól láthatóvá a bevándorlási és a honosítási politika közötti szoros kapcsolat. 1903-ban ugyanis gyorsított eljárást vezettek be Kanadában azon személyek újrachonosítására, akik például az amerikai állampolgárság felvételével elveszítették brit alattvalói státuszukat. Ettől fogva e személyek már három hónapos kanadai tartózkodás után visszakaphatták régi állampolgárságukat.⁴² A magyar eljárással való párhuzam tehát egyértelmű. Bár a törvény háttérében húzódó szándék más, a könnyített visszahonosítás Kanada esetében is az állampolgári jog nacionalizálódásához vezetett. A jogi nacionalizálódás ezen tendenciáját 1914 augusztusában még inkább megerősítették azzal, hogy a külföldiekkel kötött házasság miatt brit alattvalói státuszukat elvesztő, időközben elvált vagy megözvegyült nők számára is lehetővé tették a gyorsított újrachonosítási eljárás kérvényezését.⁴³

Azt a kérdést, hogy ki tekinthető a nemzet tagjának, Kanada esetében is a bevándorlási jog döntötte el. A beutazás megtagadása ugyanis egyben az államkötelekhez való tartozásból való kizárást is jelentette. Miközben a kanadai kormány elősegítette az európai bevándorlást, más népcsoportokat kiutasítottak a határnál. E kiutasítottak közé sorolhatjuk azokat az afroamerikai migránsokat, akik a 49. szélességi kört átlépve próbáltak északra jutni.⁴⁴ A szám szerint legnagyobb, a kortársak által legtöbbször vitatott bevándorló csoportot azonban az ázsiaiak alkották.⁴⁵

A legnyugatibb kanadai tartomány, British Columbia az 1880-as évektől kezdve többször is próbálkozott azzal, hogy megtiltsa a Japánból, Kínából és Indiából kiinduló bevándorlást.⁴⁶ Az ázsiai bevándorlás – amely 1900 körül érte el csúcspontját – elleni kampány fő követelése az volt, hogy tiltsák meg az ázsiaiak honosítását. A külső jegeik alapján etnikailag könnyen besorolható ázsiaiak

---

a kontinentális Európából érkező bevándorlók több mint a fele (kb. 230.000-en) az Osztrák-Magyar Monarchiából érkezett.

⁴¹ Knowles 2000: 3 és 7 skk.

⁴² *An Act to amend the Acts relating to Naturalization and Aliens (Canada)*, 1903.

⁴³ Ezt az újítást a londoni kormánnyal egyeztetve vezették be. Lásd: PRO London, HO 45/14522: a Gyarmatügyi Iroda távirata a kanadai kormányak, 1914. augusztus 20.

⁴⁴ Knowles 2000: 10. „Bármennyire is hivatlan vendégek voltak a fekete telepesek, mégsem hoztak törvényt a kizárásukra, bár a bevándorlási hivatalok olyan eljárásokat alkalmaztak, amelyek biztosították, hogy a feketék által benyújtott kérelmeket elutasítsák.”

⁴⁵ Scott 1914: 526. Miközben a japán bevándorlók száma Scottnál megegyezik a Roynál található japán beutazók adataival, a kínai bevándorlásra vonatkozó adatok eltérnek a két szerzőnél. (Lásd Roy 1989: 270.) Roy szerint 1904-ben 4847 kínai utazott be Kanadába, 1905-re ez a szám drasztikusan lecsökkent 77-re, majd 1908-ban ismét 2000 fölé emelkedett. Ez a különbség valószínűleg Scott rasszista elméletével, „veszélyességi hierarchiájával” magyarázható, ami szerint a japánok jelentik a legnagyobb fenyegetést az országra, míg a kínai bevándorlás nem annyira félelemkeltő.

⁴⁶ IOR London, Mss. Eur. D 819. Ugyanezt próbálták elérni azok a törvények is, amelyek a japánokat és a kínaiakat kizárták a választójogból. Lásd Roy 1989: XVI és 21 skk. A törvényekkel kapcsolatban felmerült a kérdés, hogy a kínai származású brit alattvalók is elvesztik-e választójogukat. 1902-ben egy bíróság megerősítette ezt a diszkrimináló intézkedést.

1. táblázat

A Kanadába bevándorlók száma és nemzetiségi megoszlása 1904–1912

	Feketék („Negro”)	Kínaiak	Japánok	Indiaiak („Hindoo”)
1904/05	5	–	354	45
1905/06	42	18	1922	387
1906/07	108	92	2042	2124
1907/08	136	1884	7601	2623
1908/09	73	1887	495	6
1909/10	7	2156	271	10
1910/11	12	5278	437	5
1911/12	138	6247	765	3

Forrás: Scott 1914: 526.

faji alapon történő kizárása körül zajló vita azonban főként a bevándorlási jog terén bontakozott ki. Számos konfliktus keletkezett Victoria állam tartományi kormánya és az ottawai szövetségi kormány között, mivel utóbbi továbbra is ragaszkodott a jog etnikai semlegességének elvéhez. A századforduló után azonban a „fehér” lakosság xenofóbiája által meghatározott társadalmi légkörnek köszönhetően egyre nagyobb teret kaptak a faji alapú diszkrimináló intézkedéseket követelő vélemények.⁴⁷ 1907-ben például az *Asiatic Exclusion League* Vancouverben tüntetést szervezett az ázsiaiak ellen. A tüntetés zavargássá fajult, melynek során japán és kínai üzleteket raboltak ki.⁴⁸ A történetek hatására 1908 elején rendeletet hoztak, amely a japánok és indiaiak számára csak akkor engedélyezi meg a beutazást, ha közvetlenül származási országukból érkeztek Kanadába. Az érintett kormányokkal való informális egyezményekkel ugyanakkor biztosították, hogy ilyen közvetlen hajózási útvonalak ne legyenek.⁴⁹ A kizárás ezen mechanizmusának hatékonyságát bizonyítja a fent idézett statisztika. Jogilag azonban az 1910-es bevándorlási törvény bizonyult döntőnek, amely a kormány számára lehetővé tette, hogy „bármely fajhoz tartozó bevándorlónak, aki a kanadai éghajlatra vagy az itteni szükségletekre alkalmatlannak találta”, megtiltsa a beutazást. E törvény drasztikusan megszigorította 1906-os elődjének rendelkezéseit és elsőként fogalmazott meg explicit módon faji kizárási kritériumot.⁵⁰ Állampolgári jogi szempontból azért különösen érdekesek e kizárási mechanizmusok, mert a brit korona indiai alattvalóira is vonatkoztak, tehát olyan személyekre is, akik a kanadai britekkel azonos állampolgári státusszal bírtak. A birodalom fővárosában azonban mégsem találtak kivétlnivalót ezen intézkedésekben. Éppen ellenkezőleg, egy londoni kormánybizottság 1914-ben a következőket

⁴⁷ Roy 1989: 91 skk. Roy a 20. század elején a bevándorlásellenes retorika gazdasági érvelésének a faji alapú érvelés felé történő elmozdulásáról beszél (154).

⁴⁸ Knowles 2000: 36; Roy 1989: 191.

⁴⁹ Roy 1989: 212. Lásd Knowles 2000: 38.

⁵⁰ Knowles 2000: 32 skk.

állapította meg: „Az ázsiaiak korai kizárását a jövő történészei talán a gyarmatok önrendelkezésének egyik legfontosabb eredményeként fogják megítélni.”⁵¹

Miközben tehát az európai bevándorlók integrációját támogatták, az ázsiaikat többnyire már a határon kiutasították. Az etnikai sokszínűséggel való bánásmód kanadai példájának két további aspektusát kell még megemlítenünk.⁵² Egyrészt az angol és francia kanadaiak között is megfigyelhetők ellentétek. Ez azonban jogi szempontból nem jelentett problémát, mivel Québec tartomány, ahol a francia anyanyelvű lakosság többségben volt, széleskörű autonómiát élvezett belügyi terén.⁵³ A másik fontos etnikai ellentét a fehér telepesek és az őslakos indiánok között figyelhető meg. A *First Nations* tagjai ugyan megkapták a brit alattvalói státuszt, amikor a korona megkezdte szuverenitásának gyakorlását területeik felett, és ezzel a britekkel egyenjogúakká váltak. Ezt bizonyítja egy 1870-es bírósági ítélet is, mely úgy határozott, hogy az előírt vagyoni cenzussal bíró indiánok rendelkezhetnek választójoggal.⁵⁴ Mindazonáltal az 1876-os *Indian Act* lényegében kizárta az indiánokat a választásra jogosultak köréből. Amíg ugyanis rezervátumokban éltek és törzsük közös vagyonából részesedtek – ez nagyjából minden indiánra igaz volt –, akkor *Indian status*-szal rendelkeztek, amely egyrészt paternalisztikus módon felmentést adott bizonyos (elsősorban magán)jogi kötelezettségek alól, más jogoktól ugyanakkor megfosztotta őket.⁵⁵ A törvények ezzel együtt bevezettek egy eljárást, amely lehetővé tette az indiánok számára, hogy teljesen egyenjogúvá váljanak a fehér bőrű brit alattvalókkal. Ez a „felszabadítás” (*enfranchisement*) alapulhatott a törzsi vagyonból magántulajdonként szerzett föld birtoklásán, vagy pedig egy egyetemi diploma megszerzésén.⁵⁶ A „felszabadított indiánok” (*enfranchised indians*) választójogot is kaptak.⁵⁷ A „felszabadítási” eljárás hátterében az indiánok „civilizálásának” és a fehér telepesek társadalmába történő fokozatos integrációjának gondolata állt. A belügyminiszternek a parlamenthez 1875-ben benyújtott jelentésében ennek megfelelően a következőt olvashatjuk:

⁵¹ IOR London, Mss. Eur. E 267/213: *A Practical Enquiry into the Nature of Citizenship in the British Empire and into the relation of its several Communities to each other* (1914). 120.

⁵² Csak röviden utalunk arra, hogy az európai bevándorlók (ez érvényes még a Nagy-Britanniából származókra is) társadalmi-kulturális integrációja sem zajlott mindig zavartalanul. Lásd Knowles 2000: 19, 35 és passim.

⁵³ A franko-kanadaiak és a többséget alkotó angol anyanyelvűek viszonya sem volt mindig problémáktól mentes. Ezt különösen az 1917-es Conscriptio Crisis során vált jól kivehetővé, amikor Québec lakosságát a háborús katonai szolgálat elhanyagolásának vádjai érték. Lásd Morton 1993: 56.

⁵⁴ Regina ex rel. Gibb v. White (1870), 5 P.R. 315, Ontario Chambers, Dalton Esq., 1870. március 23.: „Az az indián, aki brit alattvaló, és megfelel a feltételeknek (ebben az esetben megfelelő értékű ingatlan birtokol), egyenjogú a többi brit alattvalóval.” Lásd Slattery 1981: 565 skk. Valószínű azonban, hogy csak nagyon kevés indián tudta teljesíteni a feltételeket, így választójoguk inkább elméleti kérdés volt.

⁵⁵ Az *Indian Act* ráadásul különleges büntetőjogi rendelkezéseket is hozott, elsősorban az alkoholfélek kereskedelmére és fogyasztására vonatkozóan, ugyanakkor a rezervátumok részére olyan igazgatási struktúrát írt elő, amely erősen autokrata jellegű volt. (Harring 1998: 107 és 263.)

⁵⁶ The Indian Act (Canada), 1876. In: Smith 1975: 111. Lásd Howell 1884: 10.

⁵⁷ Scott 1914: 620.

„Meg vagyok győződve arról, hogy mind az őslakosok, mind pedig az állam érdekei azt kívánják, hogy mindent megtegyünk azért, hogy a rézbőrűek kilépjenek függő helyzetükből. Teljes egészében a mi bölcsességünkön múlik, hogy felkészítsük őket a magasabb civilizációra és a teljes állampolgársággal járó kötelességekre.”⁵⁸

E célkitűzésnek azonban ellentmondtak a nyugati tartományok, valamint New Brunswick törvényei, amelyek explicite kizárták az indiánokat a választójogból. Ráadásul az is hátráltatta az egyenjogúsítást, hogy a hivatalok igencsak visszafogottan alkalmazták a „felszabadítási” eljárást.⁵⁹ Ez a visszafogottság – párosulva azzal, hogy az indiánok csak ritkán voltak hajlandók elhagyni törzsiüket – ahhoz vezetett, hogy például Ontario tartományban 1918-ig alig több mint 100 indián kapott „felszabadítási” eljárással teljes állampolgári jogot.⁶⁰

A kanadai jogfejlődés tehát több szempontból is hasonlít a nemzetállamokon belül lezajló belső homogenizációs folyamatokhoz, valamint itt is megfigyelhető a külső határok élesebb megvonásának szándéka. De beszélhetünk-e valóban Kanada nemzetté válásáról, amikor nem létezett külön kanadai állampolgárság és a kanadaiak a Brit Birodalom más lakóihoz hasonlóan brit alattvalók voltak?⁶¹ Mindenképpen olyan folyamattal van dolgunk, amely a kanadai kormány birodalmi fővárostól való függetlenedési törekvéseivel párhuzamosan zajlott, melynek során a kanadai államalakulat lassan kivonta magát a brit államkonglomerátumból. E törekvés csak a második világháború lezárultával érte el célját, amikor létrejött a kanadai állampolgárság intézménye.⁶² A nemzetté válás folyamata a vizsgált időszak vége felé elérte első (időleges) csúcspontját a már említett 1910-es bevándorlási törvény elfogadásával. Annak érdekében, hogy a törvényben foglalt megszorító intézkedések ne alkalmazhassák olyan személyekre, akiket a törvényhozó Kanadához tartozónak tekintett, egy, „kanadai polgár” (*Canadian citizen*) névvel illetett csoportot kivettek a törvény hatálya alól. A törvény értelmében minden az országban született személy, minden Kanadában lakó brit alattvaló és minden Kanadában honosított személy kanadai állampolgárnak minősült. Ezt a kanadai polgárjogot a brit alattvalói státusz elvesztése vagy a kanadai lakóhely feladása szüntette meg.⁶³ Ezzel tehát 1910-ben létrejött az önálló kanadai állampolgárság előképe.

⁵⁸ Report of the Department of the Interior for 1875. *Sessional Papers* 1876, No. 9, Vol. 7, xiii. (idézi St. Germain 2001. 44.)

⁵⁹ Scott 1914: 620; Haring 1998: 214.

⁶⁰ Brownlie 2006: 34.

⁶¹ E kérdés háttérben egy fogalmi probléma is húzódik, miszerint az akkori Kanadában a nemzet szó vonatkozhatott a brit nemzetre, de magára a kanadai nemzetre is.

⁶² Kaplan 1993: 7.

⁶³ IOR London, L/PJ/6/864, file 1371: A Kanadába irányuló indiai bevándorlás aktái (1908–1910). A „kanadai illetőséget” (*Canadian domicile*) három éves itt tartózkodás után automatikusan meg lehetett szerezni, Kanada elhagyásával pedig elveszett e jog.

BIRODALMI KERETEK

A jogtörténet absztrakt nézőpontjából tekintve tehát feltűnő hasonlóságok figyelhetők meg Magyarország és Kanada között. Ugyanakkor jelentős különbségek vannak a jelenségek összbirodalmi keretbe történt beágyazottsága terén. A továbbiakban e szempont szerint vizsgáljuk az etnikai sokszínűségből fakadó konfliktusok kezelésének különböző koncepcióit.

A brit birodalomban a 20. század elején vita folyt a honosítási eljárás egységesítéséről. A vitát a londoni kormány kezdeményezte, amely el akarta törölni a honosítások adott területre korlátozódó érvényességét. A kormány minden brit polgár (*British subject*) állampolgári státuszát egységesen alakította volna ki, hogy ezzel is hangsúlyozzák a brit korona alattvalóinak együvé tartozását.⁶⁴ Az ehhez kapcsolódó új eljárás kialakítása azonban három vonatkozásban is konfliktushoz vezetett.

Először is a javaslat ismét felszínre hozta a honosításhoz szükséges letelepedési idővel kapcsolatos ellentétet London és Ottawa között. E konfliktus – a három vagy öt éves letelepedés kérdése – a kanadai nemzeti, valamint az összbirodalmi érdekek ütközéseként is értelmezhető.⁶⁵ A vita háttérében a brit birodalom jövőjéről alkotott két, egymással szöges ellentétben álló felfogás állt. Az egyik oldalon a „gyarmati nacionalizmus” (*Colonial Nationalism*) koncepciója állt, mely szerint az egyes, etnikailag homogén nemzetállamoknak, elsősorban a domíniumoknak fokozatosan ki kell válniuk a birodalom kötelékéből.⁶⁶ A birodalmi föderáció koncepciója szerint ezzel szemben a fehér brit alattvalók összessége kapta volna a politikai uralmat, így létrehozva „egy birodalmat, amely önmagukat kormányzó britekből áll, s amelyen belül az összes angol egyénnek ugyanolyan jogai lennének, mint mindenki másnak.”⁶⁷

Míg a gyarmati nacionalizmus centrifugális hatással bírt, mások a birodalom egyben tartása mellett érveltek. Érdekes, hogy mindkét oldalon hangot kapott az etnikai kizárólagosság követelése, azaz London álláspontja is az etnikai kritériumokon alapuló kizárás felé hajlott.

A konfliktus második vonala az Egyesült Királyság és a honosítási szabályok terén faji kritériumokat alkalmazó domíniumok között húzódott. A dél-afrikai képviselők például azt követelték, hogy „különbséget kell tenni az európai és nem-európai származású honosításra várók között”.⁶⁸ London azonban ellenállt

⁶⁴ A vitát 1893-ban egy újfajta jogfelfogást tükröző londoni igazságügyi nyilatkozat indította el, mely szerint az Egyesült Királyságban honosítottakat a brit birodalmon belül mindenhol el kell ismerni brit alattvalóként, amit elsősorban az indiai kormány és a domíniumok kifogásoltak. Lásd IOR London, L/PJ/6/343, file 692.

⁶⁵ *Colonial Conference* 1907: 533 skk.

⁶⁶ Jebb 1905. Lásd Richard Jebb *The Imperial Problem of Asiatic Immigration* című írását. In: IOR London, L/PJ/6/861, file 1303. Jebb szerint a brit birodalom védelme alatt Indiának is önálló nemzetállammá kellene alakulnia.

⁶⁷ Shaw 1892. Lásd Dicey 1897.

⁶⁸ Report of the Attorney General of the Cape Colony, Victor Sampson, 6./7.4.1904. In: *Colonial Conference* 1907: 794–799. Az 1907-es gyarmati konferencián a Transvaal képviselő Botha

az explicit faji diszkrimináció követeléseinek. Emögött azonban nem az etnikai semlegesség és a jogegyenlőség eszméje állt,⁶⁹ mivel a brit kormány elképzelései is – legalábbis burkoltan – a diszkrimináció elvén alapultak. Így például 1907-ben az akkori brit belügyminiszter, Herbert Gladstone a domíniumok rasszista követeléseire nem felháborodással reagált, hanem mindössze utalt arra, hogy az Egyesült Királyságban addig „rendkívül kevés nem európai származású” személyt honosítottak. Gladstone úgy vélekedett, hogy a domíniumok a „nem fehérék” kizárását bevándorlási törvényekkel is elérhetik, hiszen semmi sem kényszeríti őket arra, hogy etnikai identitásától függetlenül minden brit alattvalót egyenjogúként kezeljenek.⁷⁰ Winston Churchill 1911-ben ennél is világosabban fogalmazott: „E javaslatok egyike sem szünteti meg a helyi bevándorlási törvények érvényességét és ezzel a brit polgárok különböző osztályai közötti különbségtételt.”⁷¹

Itt tehát korántsem elvi vitával van dolgunk, a konfliktus mindössze akörül zajlott, hogy milyen formában hajtsák végre a faji diszkriminációt. A brit kormány el akarta kerülni a faji diszkrimináció explicit kimondását a birodalmi jogrendszeren belül annak érdekében, hogy ne kérdőjeleződhessék meg az elsősorban a brit korona indiai alattvalóinak tett, a jog előtti egyenlőségre vonatkozó ígéretét. Ezzel el is jutottunk a konfliktus harmadik vonulatához, a brit és az indiai kormányok közötti vitához, amelyben Delhi a jogegyenlőség ígéretét használta védekezés-ként.⁷² Az indiai kormány attól tartott, hogy „brit Indián kívül is nehézségeket fog okozni, ha idegen ázsiaiaknak is engedélyezik a honosítást”, ugyanakkor megjegyezte, hogy nem lenne „tanácsos általánosan érvényes állampolgárságot adni idegen európaiaknak, s egyúttal megtagadni ugyanezt a bevándorló ázsiaiaktól”.⁷³ Delhi attól tartott, hogy az indiai nemzeti mozgalom egyre vehemensebben fog tiltakozni a domíniumok faji alapon diszkrimináló bevándorlási korlátozásai ellen. A nemzeti mozgalom vezető egyénisége, Gopal Krishna Gokhale 1910-ben Natal bevándorlási politikájával kapcsolatban a következő kérdéseket tette fel a delhi törvényhozó gyűlésen: „Először is, milyen státusszal bírunk mi, indiaiak ebben a birodalomban? Másodszor, meddig terjed a birodalmi kormány hatásköre annak terén, hogy ugyanolyan egyenlő, igazságos és humánus elbánásban részesüljünk ebben

---

tábornok például azt javasolta, hogy a honosítások csak az európaiak esetében legyenek az egész birodalomban érvényesek. (Colonial Conference 1907: 536.)

⁶⁹ Ez a felfogás gyakran megjelenik a szakirodalomban. Lásd például Karatani 2003. A kérdést más-képpen közelíti meg, de véleményünk szerint nem mutatja be kellően világosan Dummett 1994.

⁷⁰ Colonial Conference 1907: 181. és 538 skk. A bevándorlási jog kirekesztési mechanizmusá-nak iskolapéldája a Natalban érvényben lévő „műveltségi teszt”: a bevándorolni szándékozók-nak igazolniuk kellett, hogy beszélnek legalább egy európai nyelvet. Azt azonban, hogy éppen melyik nyelvből kellett vizsgázni, angolból, bolgárból vagy portugálból, a bevándorlási hivatal döntötte el minden egyes esetben. (Lásd Lake 2005.)

⁷¹ Ollivier 1954: 86.

⁷² Az, hogy az indiai brit kormányzat mennyire támogatta a jogegyenlőségre való törekvéseket, nagy mértékben függött attól, hogy a politika az adott időpontban konzervatív vagy liberális dominanciájú volt-e. Lásd Metcalf 1994.

⁷³ IOR London, L/PJ/6/714, file 923: *Gouvernement of India to India Office*, 1905. március 16.

a birodalomban? És végül, mennyiben kötik az összbirodalom alapelvei a birodalom önkormányzattal rendelkező tagjait?⁷⁴

E vita eredményeként született meg 1914-ben a *British Nationality and Status of Aliens Act*. A törvény egyik lényeges pontja – mely az utolsó szakaszok egyikében búvik meg –, így rendelkezik: „E törvény egyetlen határozata sem veheti el vagy hidalhatja át egyetlen brit birtok törvényhozásának vagy kormányának hatalmát, s nem befolyásolhat egyetlen olyan, jelenleg érvényben lévő törvényt sem, melyet e hatalom birtokában hoztak, végül nem akadályozhatja meg, hogy ezen törvényhozások vagy kormányok a brit alattvalók különböző osztályait különbözőképpen kezelhessék.”⁷⁵

A törvénynek ez a passzusa egyértelművé teszi, hogy végül melyik irányzat kerekedett felül a vitában. Sem az az indiai kormány által érvként használt alapelv, miszerint minden brit alattvaló etnikumtól függetlenül egyenjogú, sem pedig a nemzetállami mintákat követő Kanada politikája nem érezte hatását az 1914-es törvényen. Ehelyett a faji diszkrimináció felé mutató birodalmi politika vált meghatározóvá, ami az ekkoriban a brit jogfejlődést leginkább befolyásoló dél-afrikai kormányok elképzeléseiben érhető tetten.

Az Osztrák-Magyar Monarchia állam esetében sokkal nehezebb megfelelő példát találni arra, hogyan ütköztek az etnikai sokféleség kezelésének különböző koncepciói a birodalmi politikában. Mivel a Monarchiában a brit példával ellentétben egyáltalán nem létezett egy egységes állampolgársági státusz, ezért nem is volt szükség a jogi homogenizáció kiharcolására. Mivel azonban az osztrák és magyar állampolgárok külföldön való képviselése a birodalom két felének közös ügye volt, ezért ez a terület látszik a legalkalmasabbnak arra, hogy a különböző elképzelések konfrontálódását megfigyelhessük.⁷⁶ 1904-ben Biankini dalmát származású birodalmi gyűlési képviselő interpellációt nyújtott be az osztrák kormányhoz, amelyben azt kifogásolta, hogy az Egyesült Államokban található cs. és kir. képviseltek diszkriminálják a horvátokat.⁷⁷ A közös külügyminisztérium már Biankini interpellációját megelőzően felfigyelt bizonyos horvát újsághírekre, melyek arról számoltak be, „hogy a horvát kivándorlók a németekkel és magyarokkal szemben hátrányt szenvednek. A konzulátusok tisztviselőivel angolul vagy németül kell beszélniük, ha pedig segítséget kérnek, azzal a megjegyzéssel utasítják el őket, hogy a konzulátus nem szegényház, míg a németek és magyarok esetében nem sajnálják a pénzbeli támogatásokat.”⁷⁸

Ennek hatására a külügyminisztérium beszámolót kért a vádakkal kapcsolatban a washingtoni nagykövettől. A nagykövetség válaszában utalt arra, hogy

⁷⁴ *Proceedings of the Council of the Governor General of India* 1910: 239. 1910. február 25-i ülés

⁷⁵ *British Nationality and Status of Aliens Act (UK)*, 1914: 4&5 Geo. 5 c. 17: III.26.1.

⁷⁶ Az állampolgárok külföldi képviselétének Habsburg-brit összehasonlító vizsgálatát lásd Gammerl 2006.

⁷⁷ A horvát kivándorlók azért is érdekesek az összmonarchia szempontjából, mivel a Dalmáciából származó horvátok osztrák, míg a horvátországiak magyar állampolgárok voltak.

⁷⁸ ÖStA Wien, HHStA, MdÄ, Admin. Reg., F8, Nordamerika 1/12, Ktn 267: Prot. Nr. 74360/10 von 1904.

igenis van néhány konzulátusi munkatárs, aki ha nem is tökéletesen, de legalább kielégítően beszél horvátul. A vádaskodás egyébként valójában olyan amerikai vállalkozóktól és ügyvédektől eredt, akiket felbosszantott az, hogy az osztrák – magyar külképviseletek akadályozzák őket a horvát bevándorlók „kizsákmányolásában”. Az osztrák kormány is igyekezett tisztázni magát a vádak alól a birodalmi gyűlésben, és a külügyminisztérium nevében megígérte, hogy a jövőben több horvátul beszélő hivatalnokot fog alkalmazni.⁷⁹ Hasonló vádak érték 1910-ben a new yorki magyar bevándorlóotthont is. Az ottani főkonzul erre föl így nyilatkozott: „*Minden Magyarországról jövő bevándorló, nemzetiségétől függetlenül, tanácsot, védelmet és támogatást kap tőlünk. A magyar bevándorlókat ugyanúgy nem részesítjük előnyben, ahogy a magyar állampolgárságú szlávok, horvátok és románok sem kerülnek hátrányba.*”⁸⁰ (Kiemelés az eredetiben – B. G.)

E példák jól illusztrálják az etnikai sokszínűség problémájának különböző megközelítéseit. Az egyik oldalon látjuk az egyik nyelvcsoport előnyben részesítését, és ezzel párhuzamosan a másnyelvű nemzetiségek diszkriminációját, ahogy az a horvát vádokban is kifejezésre jutott. Ezt az etnicizáló és az asszimilációs nyomást növelő álláspontot mutatja korábban említett példánk, a kivándorlókbba „magyar szellemet oltani” kívánó 1908-as magyar országgyűlési követelés. Ezzel szemben elsősorban az osztrák – magyar közös hatóságok hangsúlyozták az etnikai semlegességet, valamint hogy a Monarchia minden lakója, függetlenül etnikai identitásától egyenjogú elbánásban részesül. Megjelent továbbá egy harmadik fajta megközelítés is, amelyet az etnikai és nemzeti különbségeket elismerő politikának nevezhetünk. E szerint nemcsak minden egyént, hanem minden nemzetiséget is identitásának megfelelően, egyenjogúként kell kezelni. Ebbe az irányba mutatott a több horvátul beszélő konzulátusi tisztviselő követelése, aminek az osztrák kormány hajlandó volt eleget tenni.

A Monarchiában alapvetően tehát három különböző irányzatba sorolható a kérdés politikai megközelítése. A magyar kormányok egy homogén nemzetállam létrehozására irányuló, asszimiláló, homogenizáló politikát folytattak, ahogy azt korábban már felvázoltuk. Másrészt léteztek az etnokulturális különbségek elismerésének irányába mutató kezdeményezések az osztrák birodalomfélen. Ez az irányzat az államot egyfajta etnikumok felett álló bírónak képzelte el, aki garantálja minden nemzetiség egyenjogúságát. Ez a politikai irányvonal egyáltalán nem volt vitáktól mentes, az 1905-ös morva kiegyezés azonban jó példa gyakorlati alkalmazására. A megegyezés a cseh és német nyelvű lakosságnak bizonyos autonómiajogokat biztosított és mindkettő külön „nemzeti kúriát” kapott,

⁷⁹ A *Narodni List* című horvát újságban 1907. január 20-án megjelent Kosto Unković-Meić levele Valparaisóból, Indiana államból, amelyben a levélíró szintén arra panaszkodik, hogy az osztrák – magyar külképviseletek a „manapság az amerikai kapitalizmus kényének-kedvének kiszolgáltatót” horvát bevándorlókat nem támogatják kellőképpen. (ÖStA Wien, HHStA, MdÄ, Admin. Reg., F 8, Nordamerika, Ktn. 268: Prot. Nr. 26431/10 von 1907.)

⁸⁰ Lásd ÖStA Wien, HHStA, MdÄ, Admin. Reg., F 15, Auswanderung, Ktn. 31: Prot. Nr. 68229/8a von 1910; kiemelés az eredetiben.

s ezzel politikai befolyáshoz jutott a morvaországi tartományi közigazgatásban. A harmadik koncepció, a nemzetek fölöttiség eszméje elsősorban a közös oszt-rák – magyar kormányban, azaz összbirodalmi szinten volt meghatározó. Az az elképzelés, miszerint a birodalom egyfajta kapocs, amely etnikai hovatartozásától függetlenül minden állampolgárt egyformán köt magához, jórészt a jozefinizmus etatisztikus hagyományán alapult.

E három főbb irányzat mellett más, inkább marginálisnak tekinthető gondolatok is léteztek. Ide sorolható a nemzetiségek egymással szemben történő kiját-szásának hatalmi technikája, aminek a Habsburg Birodalomban régi hagyománya volt és amit elsősorban (de nem kizárólag) összbirodalmi szinten alkalmaztak, például a lengyelek és az ukránok között Galíciában, vagy a magyarok és a románok között Magyarországon. Az imperialisztikus diszkriminációs mechanizmusok bizonyos mértékig Bosznia-Hercegovina esetében is szerepet játszottak.⁸¹

Az Osztrák-Magyar Monarchiában tehát a brit birodalomhoz hasonlóan többféle megoldási javaslat merült fel. A Monarchiában azonban nem egy bizonyos koncepció határozta meg az etnikai sokszínűség kezelésének jogi vonulatát. Sokkal inkább a nemzetállami modellt követő, a nemzetiségek egyenjogúságát elismerő és az etnikai semlegességet hirdető megközelítések egymás mellett éléséről beszélhetünk. Ezeknek a magyar, az osztrák, illetve az összbirodalmi nemzetiségi politikához történő sorolása természetesen nem jelenti azt, hogy ne lettek volna mindhárom szinten támogatói mindegyik irányzatnak. Egy adott szinten leginkább egy koncepció viszonylagos dominanciájáról beszélhetünk. Feltűnő továbbá, hogy a közös kormány szabad kezet adott az osztrák és a magyar kormányoknak a nemzetiségi politika terén, és egyáltalán nem gyakorolt rájuk közvetlen befolyást. A nemzetiségi viták azonban a Habsburg politika egyes szintjein, különböző átviteli mechanizmusokon keresztül állandóan kapcsolódtak egymáshoz. Ezért tehát nem szabad figyelmen kívül hagyni a közvetett, felszín alatt zajló ráhatásokat, például olyankor, amikor – politikai nézettől függően – a nemzetállami meghatározottságú magyar politikát hozták föl Ausztriában példaként, vagy éppen fordítva, a toleráns ciszlajtán nemzetiségpolitikával példálóz-tak Magyarországon.⁸²

⁸¹ Mivel a bosnyákok az osztrák és magyar állampolgárokkal szemben még csak elméletileg sem kaptak részt a birodalmi döntésekben, ugyanakkor a sorkatonai kötelezettség rájuk is kiterjedt, ezért „kisebb joggal rendelkező birodalmi polgároknak” vagy „másodosztályú polgároknak” nevezték őket. Lásd Schmid (1914: 30, 37–41.) és Burián külügyminiszter kijelentését a közös minisztertanács 1918. szeptember 27-i ülésén. (lásd *Protokolle des gemeinsamen Ministerrates* 1966: 683.)

⁸² Caro (1909) többször is utal a számára pozitívnak tetsző példára, az eddigi etatisztikus-racionális politika elvetését és az osztrák politika nemzeti-emocionális vonatkozásainak a ciszlajtán jogban történő hangsúlyozását követelte, elképzelését azonban nem sikerült érvényre juttatnia.

ÖSSZEHASONLÍTÁS

Az összbirodalmi szinten történő összehasonlítás legalább egy ponton alapvető különbséget mutat. Míg a brit birodalomban a faji diszkrimináció felé mutató tendenciák uralták a jogfejlődést, addig a Habsburg Birodalomban a nemzetállami, az egyenjogúsító és az etnikai semlegesség politikai koncepcióinak egymásmellettsége volt jellemző. Ezt az eltérést több tényezővel lehet magyarázni. A különbségek egyrészt a két birodalom különböző politikai struktúrájából adódtak. Míg a britek esetében a birodalom központja egyértelműen ki volt jelölve és a birodalom más részei többé-kevésbé Londontól függtek, addig az osztrák és a magyar kormányok egymással egyenrangú félként léteztek egymás mellett. A közös kormány birodalmilag összefogó struktúrája kevésbé volt fejlett az Osztrák-Magyar Monarchiában, ami kezdettől fogva megnehezítette annak lehetőségét, hogy kizárólag egy adott koncepció domináljon az etnikai sokszínűség kérdésének kezelésében. Másrészt a brit birodalomban tapasztalt diszkrimináció jelentőségének növekedése annak is köszönhető, hogy a feudális jogi hagyományból származó alattvalófogalomnak semmiféle kötődése nem volt a jog előtti egyenlőség eszméjéhez. Az osztrák jogban az állampolgár fogalmát ezzel szemben a felvilágosult abszolutista szellemben hozott uralkodói reformok honosították meg, s bevezetésének fő célja a törvény előtti egyenlőség elvének érvényre juttatása volt. A különbség harmadik okaként pedig a két birodalom különböző etnikai összetételét, valamint az etnikai különbségek észlelésének eltérő fejlődési mintáit kell említenünk. A brit birodalom gyors terjeszkedése elsősorban Afrikára és Ázsiára koncentrálódott, a Monarchia területi expanziója ezzel szemben sokkal szerényebb volt, mindössze Bosznia és Hercegovina okkupációjára, majd annexiójára terjedt ki. Ráadásul az Egyesült Királyságbeli és indiai brit alattvalóknak a domíniumokon, illetve gyarmatokon történt letelepedése azt eredményezte, hogy olyan különböző etnikai csoportok tagjai éltek ugyanazon a területeken, akik korábban csak ritkán kerültek kapcsolatba egymással. Ezzel szemben a Monarchiában legkésőbb a 18. századi letelepítési politika óta megszokott volt, hogy különböző nemzetiségek élnek egymás mellett, így az etnikai heterogenitás problémája – amit jóllehet a 19. század során a belső migráció felerősített – nem jelent meg olyan váratlanul és annyira sürgősen megoldandó problémaként, mint a brit esetben.

Az összbirodalmi szinten tapasztalt különbségek ellenére meghökkentő hasonlóságokra derült fény a magyarországi és a kanadai állampolgársági jog, valamint a honosság problémakörének összehasonlító elemzése során. Mindkét impériumban háttérbe szorultak az összbirodalmi és az államérdekek, a jogrendszer pedig nacionalizálódott, például azon egykori állampolgárok pozitív diszkriminációja által, akik kivándorlással vagy házasság útján elveszítették állampolgárságukat, de vissza szerették volna kapni azt. Mindkét országban élesen megvonták az államkötelékhez való tartozás határait, a kivándorlási országnak számító Magyarországon bezáró, a bevándorlási célpontnak tekintett Kanadában

pedig kizáró mechanizmusok alkalmazásával. Eközben Kanadánál az ázsiaiak bevándorlását illetően az etnikai kritériumok fontosabb szerepet játszottak más tényezőknél. Mindkét esetben belső jogi homogenizációs folyamatok zajlottak le, amelyek Magyarországon a zsidók egyenjogúsítását tekintve sikereesebbnek tekinthetők, mint a választójog kiterjesztése terén. Kanadában ezzel szemben nem sikerült megvalósítani sem a honosított németek nemzetközi jogi egyenjogúsítását, sem az indiánok emancipációját. Mindkét példánál megfigyelhetők az asszimilációs folyamatok hatásai, Magyarországon elsősorban a magyarosítási politika terén, Kanadában pedig az európai bevándorlók integrációja kapcsán. Végül mindkét esetben – különösen a századfordulót követő időszakban – etnicizálódik a nemzet fogalma, miközben kikristályosodnak a más nyelvet beszélőkkel és a faji kisebbségekkel szembeni diszkriminációs tendenciák is – melyek közül utóbbi Magyarországon kevésbé volt jellemző, mint Kanadában.

Az itt felsorolt hasonló vonások mellett három feltűnő különbséget kell röviden felvázolnunk. Először is érdekes, hogy mind a ki-, mind pedig a bevándorlás az államkötelékhez való tartozás határainak élesebb meghúzásához vezetett. A belső homogenizációs folyamatok különböző lefolyása azzal magyarázható továbbá, hogy a zsidók magyarországi emancipációjának kérdése már a 19. században lezáródott, miközben a magyar választójogi reform és a kanadai „felszabadítási”-politika időben egybeesik a nemzetfogalom 20. század eleji etnicizálódásával és az evvel együtt járó diszkriminációs tendenciák megerősödésével. Ezzel szemben a honosított németek kanadai egyenjogúsítása az Ottawa és London közötti eltérő érdekek miatt vallott kudarcot. Ez a példa is jól mutatja, hogy az összbiradalmi érdekek nagyobb befolyást gyakoroltak a kanadai jogfejlődésre, ami megmagyarázza azt is, miért voltak lényegesen előrehaladottabbak Kanadában az etnikai diszkrimináció mechanizmusai. Végül a szoros birodalmi összefonódás abban is kifejeződik, hogy az önálló kanadai állampolgárság előképe csak 1910-ben jelent meg, míg Magyarország már jóideje rendelkezett önálló magyar állampolgársági státusszal.

Mi az oka annak, hogy e különbségek ellenére is inkább a hasonló vonások vannak túlsúlyban? Miért vezetett Magyarországon és Kanadában is az állampolgársági és honossági jog fejlődése a nemzetfogalom etnicizálódásával összefüggő nemzetállami minták követéséhez 1900 után? E kérdések arra a különleges helyzetre terelik figyelmünket, amit Kanada és Magyarország foglalt el a brit birodalmon, illetve a Monarchián belül. Egyik terület sem tekinthető birodalmi központnak, magasfokú politikai önállóságukat figyelembe véve viszont periférikus területnek sem nevezhetjük őket. A vizsgált korszak mind Magyarország, mind pedig Kanada számára a nagyobb politikai önállóság irányába tett komoly lépéssel, az 1867-es osztrák-magyar kiegyezéssel, valamint a *British North America Act*-tel kezdődik. A nemzetállami irányába mutató fejlődés mindkét esetben a birodalmi fővárostól való függetlenség növelésére tett kísérletként is értelmezhető. A magyaroknál ezen törekvések 1867 után – nem meglepő módon – érték el hatásukat. Kanada esetében azonban a jogi nacionalizálódási folyamatoknak

a 19. század végén történő megjelenése megkérdőjelezi azt a széles körben elfogadott állítást, hogy az első világháború jelentette a domínium nemzetté válásának kiindulópontját.⁸³

Magyarország és Kanada összehasonlító elemzése tehát hasonló nacionalizációs folyamatok megfigyeléséhez vezetett, amit mindkét ország birodalmon belül elfoglalt félperiferikus helyzete magyaráz. Ez a fajta értelmezés a birodalmi önállótlaniságból kiinduló nemzeti emancipáció narratívájának jelentőségére hívja fel figyelmünket.⁸⁴ Tanulmányunkban nem állt szándékunkban ezt a jelenséget sem heroizálni, sem általánosítani, sem pedig visszafordíthatatlannak és egyértelműnek bemutatni. Nyilvánvaló, hogy 1918 után jelentősen különbözött a két ország nemzetállami fejlődése. Sokkal inkább azt igyekeztünk hangsúlyozni, hogy a jogi nacionalizálódás Magyarországon és Kanadában is a két ország speciális – se nem centrum, se nem periféria, korlátozottan független, de mégis privilegizált – helyzetével fonódott össze, ezért ugyanezen narratívának központi vagy éppen periferikus térségekre történő alkalmazása mind historiográfiai, mind pedig politikai szempontból különösen problematikus lenne.

Fordította: *Perényi Roland*

FORRÁSOK

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Wien:

Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA): Ministerium des Innern (Mdl): Staatsbürgerschaft Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA): Ministerium des Äußeren (MdÄ): Nordamerika und Auswanderung

Public Records Office (PRO) London:

Colonial Office (CO)
Foreign Office (FO)
Home Office (HO)

India Office Records (IOR) London:

European Manuscripts (Mss. Eur.)
Law Department, Public and Judicial (L/PJ)

Magyarországi törvények

1879: L. tc.; 1886: IV. tc.; 1909: II. tc

Brit birodalmi törvények

The Indian Act (Canada), 1876
An Act to amend the Acts relating to Naturalization and Aliens (Canada), 1903
British Nationality and Status of Aliens Act (UK), 1914: 4&5 Geo. 5 c. 17

⁸³ Lásd Darwin 2005: 15–24.

⁸⁴ Barkey 1997; Rudolph–Good 1992; Emerson 1967.

- Colonial Conference* 1907. Command Paper No. 3524. Vol 55. House of Commons, London
- Pester Lloyd*
- Proceedings of the Council of the Governor General of India, assembled for the purpose of making laws and regulations* 1910. Vol. 48. Calcutta
- Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 1914–1918.* 1966. Budapest

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Barkey, Karen (szerk.) 1997: *After Empire. Multiethnic societies and nation building: the Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg empires.* Boulder
- Berényi, Alexander 1906: *Der Erwerb und der Verlust der ungarischen Staatsbürgerschaft.* Leipzig
- Bolognese-Leuchtenmüller, Birgit 1978: *Bevölkerungsentwicklung und Berufsstruktur, Gesundheits- und Fürsorgewesen in Österreich 1750–1918.* Wien
- Brownlie, Robin J. 2006: 'A better citizen than lots of white men': First Nations Enfranchisement – an Ontario Case Study, 1918–1940. *The Canadian Historical Review* 87. 29–52.
- Brubaker, Rogers 1992: *Citizenship and Nationhood in France and Germany.* Cambridge (Mass.)
- Caro, Leopold 1909: *Auswanderung und Auswanderungspolitik in Österreich.* Leipzig
- Cesarani, David 1996: The Changing Character of Citizenship and Nationality in Britain. In: Uő. et al. (szerk.): *Citizenship, Nationality and Migration in Europe.* London, 57–73.
- Conrad, Christoph et al. (szerk.) 2001: *Staatsbürgerschaft in Europa.* Hamburg
- Darwin, John 2005: Imperial Twilight, or When Did the Emire End? In: Buckner, Philip (szerk.): *Canada and the End of Empire.* Vancouver, 15–24.
- Dacey, A. V. 1897: A Common Citizenship for the English Race. *Contemporary Review* 71. 457–476.
- Dummett, Ann – Nicol, Andrew 1990: *Subjects, Aliens, Citizens and Others. Nationality and Immigration Law.* London
- Dummett, Ann 1994: The Acquisition of British Citizenship: from imperial traditions to national definitions. In: Rainer Bauböck (szerk.): *From Aliens to Citizens: Redefining the Status of Citizenship in Europe.* Aldershot
- Emerson, Rupert 1967: *From Empire to Nation. The rise to self-assertion of Asian and African people.* Cambridge (Mass.)
- Fischer, Holger – Gündisch, Konrad 1999: *Eine kleine Geschichte Ungarns.* Frankfurt/Main
- Freifeld, Alice 2000: *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1914.* Washington
- Gammerl, Benno 2006: Nation, State or Empire: Subjecthood and Citizenship in British and Habsburg Empires at the Turn of the Twentieth Century. *Ab Imperio* 4. 301–327 [oroszul]

- Gerő, András 1997: *The Hungarian Parliament (1867–1918). A Mirage of Power*. New York
- Gogolák, Ludwig 1980: Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates. In: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (szerk.): *Die Habsburgermonarchie. 1848–1918*. Bd. 3: *Die Völker des Reiches*. 2. Teilband. Wien, 1207–1303.
- Gosewinkel, Dieter 2001: *Einbürgern und Ausschließen: Die Nationalisierung der Staatsangehörigkeit vom Deutschen Bund bis zur Bundesrepublik Deutschland*. Göttingen
- Haber, Peter 2001: *Die Anfänge des Zionismus in Ungarn (1897–1904)*. Köln
- Harring, Sidney. L. 1998: *White Man's Law. Native People in Nineteenth-Century Canadian Jurisprudence*. Toronto
- Horvath, Traude et al. (szerk.) 1996: *Auswanderungen aus Österreich. Von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Wien
- Howell, Alfred 1884: *Naturalization and Natonality in Canada; Expatriation and Repatriation of British subjects; Aliens their disabilities and their priviliges in Canada*. Toronto
- Jebb, Richard 1905: *Studies in Colonial Nationalism*. London
- Kann, Robert A. 1980: Zur Problematik der Nationalitätenfrage in der Habsburgermonarchie 1848–1918. In: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (szerk.): *Die Habsburgermonarchie. 1848–1918*. Bd. 3: *Die Völker des Reiches*. 2. Teilband. Wien, 1304–1338.
- Kaplan, William 1993: Introduction. In: uő. (szerk.): *Belonging. The Meaning and Future of Canadian Citizenship*. Montreal, 4–26.
- Karády, Viktor 1990: Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá. Történelmi-szociológiai vázlat. *Századvég* 6. 2. 5–38.
- Karatani, Rieko 2003: *Defning British Citizenship. Empire, Commonwealth and Modern Britain*. London
- Knowles, Valerie 2000: *Forging our Legacy. Canadian Citizenship and Immigration, 1900–1977*. Government of Canada
- Kövér, György 2004: Inactive Transformation: Social History of Hungary from the Reform Era to World War I. In: Gyáni, Gábor et al.: *Social History of Hungary from the Reform Era to the End of the Twentieth Century*. New York, 1–267. (magyarul: Kövér György 1998: Kövér György – Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest)
- Lake, Marilyn 2005: From Mississippi to Melbourne via Natal: the invention of the literacy test as a technology of racial exclusion. In: Curthoys, Ann – Marilyn Lake (szerk.): *Connected Worlds. History in Transnational Perspective*. Canberra, 209–229.
- Marshall, Thomas H. 1992: *Bürgerrechte und soziale Klassen*. Frankfurt/Main
- Metcalf, Thomas R. 1994: *Ideologies of the Raj* (The New Cambridge History of India. III, 4.) Cambridge
- Milner, Emanuel 1880: *Die österreichische Staatsbürgerschaft und der Gesetzesartikel L:1879 über den Erwerb und Verlust der ungarischen Staatsbürgerschaft*. Tübingen
- Morton, Desmond 1993: Divided Loyalties? In: Kaplan, William (szerk.): *Belonging. The Meaning and Future of Canadian Citizenship*. Montreal, 45–60.
- Noiriel, Gérard 2005: *Etat, nation et immigration: vers une histoire du pouvoir*. Paris

- Ollivier, Maurice 1954: *The Colonial and Imperial Conferences. From 1887 to 1937*. Vol. 2. Ottawa
- Polner, Edmund von 1917: Das Staatsrecht des Königreichs Ungarn und seiner Mitländer. In: Berzevicy, Albert von: *Ungarn. Land u. Volk, Geschichte, Staatsrecht, Verwaltung u. Rechtspflege, Landwirtschaft, Industrie u. Handel, Schulwesen, wissenschaftliches Leben, Literatur, bildende Künste*. Budapest, 214–267.
- Puttkammer, Joachim von 2003: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914*. München
- Roy, Patricia 1989: *A White Man's Province. British Columbia Politicians and Chinese and Japanese Immigrants, 1858–1914*. Vancouver
- Rudolph, Richard L. – Good, David F. (szerk.) 1992: *Nationalism and Empire: the Habsburg Empire and the Soviet Union*. New York
- Schmid, Ferdinand 1914: *Bosnien und die Herzegowina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*. Leipzig
- Schödl, Günther 1978: *Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn 1890–1914. Zur Geschichte des deutschen „extremen Nationalismus“*. Frankfurt/Main
- Schöpfli, Georg 1981: Jewish Assimilation in Hungary: A Moot Point. In: Vago, Bela (szerk.): *Jewish Assimilation in Modern Times*. Boulder, 75–88.
- Scott, Duncan C. 1914: Indian Affairs, 1867–1912. In: Shortt, Adam et al. (szerk.): *Canada and its Provinces*. Toronto, 593–626.
- Scott, W. D. 1914: Immigration and Population. In: Shortt, Adam et al. (szerk.): *Canada and its Provinces. A History of the Canadian People and their Institutions. Vol. 7. The Dominion. Political Evolution*. Toronto, 517–592.
- Shaw, Albert 1892: An American View of Home Rule and Federation. *The Contemporary Review* 62. 305–318.
- Slattery, Brian et al. (szerk.) 1981: *Canadian Native Law Cases*. Vol. 2. 1870–1890. Saskatoon
- Smith, Derek G. (szerk.) 1975: *Canadian Indians and the Law: Selected Documents, 1663–1972*. Toronto
- St. Germain, Jill 2001: *Indian Treaty-Making Policy in the United States and Canada, 1867–1877*. Lincoln
- Szász, Zoltán 1987: Die Ziele und Möglichkeiten der ungarischen Regierungen in der Nationalitätenpolitik im 19. Jahrhundert. In: Glatz, Ferenc – Melville, Ralph (szerk.): *Gesellschaft, Politik und Verwaltung in der Habsburgermonarchie*. Stuttgart, 325–341.
- Szász, Zoltán 1996: Inter-Ethnic Relations in the Hungarian Half of the Austro-Hungarian Empire. *Nationalities Papers* 24, 3. 391–408.